

Received:
2024/05/18
Revised:
2025/05/20
Accepted:
2025/05/21
Published:
2025/06/18ISSN: 2251-6980
E-ISSN: 2645-5234

Pathology of the Jihadi Activity Model in Iran

Amirhossein Mahjourian¹ | Mohammad Sadegh Ebrahim^{2*}

Abstract

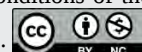
Deprivation is the most important factor that destroys the human capital of societies, and different countries of the world have implemented various programs in order to deal with it. The first step to deal with deprivation after the Islamic revolution in Iran was the establishment of construction jihad. This institution was dissolved after two decades of activity and of course became a source of inspiration for the formation of jihadist groups. Today, Jihadi movements and activities in the field of deprivation have become a valuable capacity for the development of rural areas of Iran. But this capacity has not been transformed into a suitable and well-known conceptual and operational model in Iran and the world. Observing problems and providing corrective solutions to optimize this model is one of the measures that has not been properly taken into account. This applied research examines ways to pathology of the Jihadi activity model in Iran by using the analytical descriptive method. The research method is mixed qualitative-quantitative. In the qualitative part, through interviews with experts in this field, the dominant pattern in the activities of jihadi groups and the damages in each stage of it have been identified. In the quantitative part, the results of the qualitative part have been compared using a statistical sample of 100 people from the villagers of Qalaganj township of Kerman province. The results of the research showed that 5 factors of "identification and analysis knowledge gap", "error in approaches", "defects in tools", "incorrect motivation and modeling" and "inefficient structure" can be considered as the most important damages of the activity model. be a jihadist.

Keywords: Jihadi organization, Transcend, Deprivation, Modeling.

DOR: 20.1001.1.22516980.1404.33.1.5.5

1. MSc Graduate Student of Department of Rural Development, College of Agriculture, Isfahan University of Technology, Isfahan, Iran.
2. Corresponding Author: Associate Professor, Department of Rural Development, College of Agriculture, Isfahan University of Technology, Isfahan, Iran. Ebrahim_i_ms@iut.ac.ir

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution Non-Commercial (CC-BY-NC) license.

آسیب شناسی مدل فعالیت‌های جهادی در ایران

امیرحسین مهجوریان^۱ | محمد صادق ابراهیمی^۲

چکیده

محرومیت مهم‌ترین عامل نابودکننده سرمایه انسانی جوامع است. اولین گام برای مقابله با محرومیت بعد از انقلاب اسلامی، تأسیس جهاد سازندگی بود. این نهاد بعد از دو دهه فعالیت منحل و البته تبدیل به منبع الهامی برای شکل‌گیری گروه‌های جهادی شد. امروزه حرکت‌های جهادی و فعالیت در حوزه محرومیت‌زدایی، تبدیل به یک ظرفیت ارزشمند برای توسعه مناطق روستایی ایران شده است. اما این ظرفیت به یک مدل مفهومی و اجرایی مناسب و شناخته شده در ایران و جهان تبدیل نشده است. رصد مشکلات و ارائه راهکارهای اصلاحی برای بهینه‌سازی این مدل، از جمله اقداماتی است که به درستی مورد توجه قرار نگرفته است. این پژوهش کاربردی با استفاده از روش توصیفی تحلیلی به آسیب شناسی مدل فعالیت‌های جهادی در ایران می‌پردازد. روش تحقیق به صورت آمیخته کیفی- کمی است. در بخش کیفی، از طریق مصاحبه با خبرگان این حوزه، به شناسایی الگوی غالب در فعالیت گروه‌های جهادی و آسیب‌های موجود در هر مرحله از آن پرداخته شده است. در بخش کمی، نتایج بخش کیفی با استفاده از یک نمونه آماری ۱۰۰ نفری از روستاییان شهرستان قلعه گنج استان کرمان، تطبیق‌سنجی شده‌اند. نتایج تحقیق نشان داد که ۵ عامل «خلأ دانش شناسایی و تحلیل»، «خطا در رویکردها»، «نقص در ابزارها»، «انگیزش و الگوسازی نادرست» و «ساختار ناکارآمد» می‌توانند به عنوان مهمترین، آسیب‌های الگوی فعالیت جهادی باشند.

کلیدواژه‌ها: سازمان جهادی، محرومیت‌زدایی، تعالی، الگوسازی

DOR: 20.1001.1.22516980.1404.33.1.5.5

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد، گروه توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه صنعتی اصفهان، اصفهان، ایران.
۲. نویسنده مسئول: دانشیار گروه توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه صنعتی اصفهان، اصفهان، ایران.
ebrahim_ms@iut.ac.ir

این مقاله یک مقاله با دسترسی آزاد است که تحت شرایط و ضوابط مجوز (CC BY-NC) Creative Commons Attribution Non-Commercial توزیع شده است.

مقدمه

عدالت، محور فلسفه سیاسی اسلام و روح تعادل بخش به اجزای یک نظام اجتماعی است. اما یکی از موانع اصلی برای رسیدن به عدالت مسئله «محرومیت» است (هزار جریبی و همکاران، ۱۳۹۲: ۶). فقر کلیدواژه مهمی در یک جامعه محروم است؛ (چو و همکاران، ۲۰۲۲: ۱۴۳۷). محرومیت در یک جامعه نشانه‌ای از وجود نابرابری در یک مقیاس بزرگ‌تر است (دریک و همکاران، ۲۰۲۳: ۸۹۱). در شرایط وجود و گسترده‌گی محرومیت در جوامع، معمولاً افراد تصمیم می‌گیرند تا برای رهایی از این چرخه نابودگر و به امید زندگی در فضایی مطلوب‌تر، دست به «مهاجرت» بزنند (بلوندو و همکاران، ۲۰۱۹: ۴۳). اما به دلیل عدم بهره‌مندی از پیش‌نیازهای حضور در این فضای جدید، پدیده «حاشیه‌نشینی» شکل می‌گیرد. در چنین وضعیتی نه تنها مشکلات قبلی حل نمی‌شود، بلکه مشکلات تازه‌ای نیز ایجاد می‌گردد (توکلی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۳). پس از پیروزی انقلاب حرکتی احیاگرانه در جهت تحقق ارزش‌های اسلامی مطرح شد و بر مبنای آن نگاه به موضوع عدالت در راس برنامه‌های نظام قرار گرفت. در این چارچوب مساله محرومیت و رفع آن به عنوان یکی از اولویت‌دارترین مسائل کشور شناخته شد، تا جایی که در اصل ۴۳ قانون اساسی، بر ریشه کن کردن فقر و محرومیت تأکید گردید (هزار جریبی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸) و برای مقابله با این مساله اقدامات مختلفی انجام گرفت. از جمله مهم‌ترین این اقدامات فرمان تشکیل «جهاد سازندگی» در خرداد سال ۵۸ بود. در طی این جنبش جوانانی با فهم عمیق پیام انقلاب مبنی بر حمایت از مستضعفان، حرکت‌هایی خودجوش را در مناطق روستایی کشور آغاز نمودند (قافله‌بازی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۵). ساختار این نهاد جدید به عنوان یک نهاد انقلابی ماهیتی «مردم‌محور» داشت. تبلور این محوریت مردمی در شعار «همه با هم جهاد سازندگی» بود که رویکرد «تعاون» را به عنوان اصل، سرلوحه فعالیت‌ها قرار می‌داد. اگرچه هدف شکل‌گیری این نهاد بدیع، سازندگی و رفع محرومیت در ابعاد و گستره عام آن بود، اما با توجه به شدت بروز این پدیده در «مناطق روستایی» که بیشتر از ۵۰ درصد جمعیت وقت کشور را در خود جای می‌داد (مرکز آمار ایران، ۱۳۵۵)، فعالیت‌های جهاد سازندگی بیشتر بر حل مسائل این مناطق متمرکز شد. در سال ۶۲ و با تشکیل «وزارت جهاد سازندگی»، این نهاد جزئی از دولت گردید و ساختار

قبل از آن متحول شد. فعالیت‌های وزارت جهاد سازندگی تا سال ۷۹ ادامه پیدا کرد، در این سال با وزارت کشاورزی ادغام و عملاً ساختار مستقل این نهاد انقلابی حذف شد (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۹). با تشکیل «بسیج سازندگی»، مسیر جدیدی برای سازماندهی و ادامه فعالیت گروه‌های جهادی گشوده شد. از آن زمان تاکنون گروه‌های جهادی مختلفی خصوصاً از میان دانشجویان تشکیل شده و فعالیت‌های بسیاری در حوزه کمک به رفع نیازهای مناطق روستایی انجام گرفته است، به طوری که دست کم در دهه اخیر اردوهای جهادی به حرکتی کاملاً شناخته شده بدل گشته است. گروه جهادی مجموعه‌ای خودجوش از جهادگران با هویت گروهی منسجم و مشخص است که با هدف تحقق اهداف عالی انقلاب و گسترش عدالت و پیشرفت، از طریق خودسازی و شناخت صحیح مسائل و مشکلات جامعه، اقدام به خدمت‌رسانی و کمک به رفع محرومیت در مناطق روستایی و شهری می‌نماید. (مرکز مطالعات و هدایت حرکت‌های جهادی بسیج سازندگی، ۱۳۹۸). به کارگیری پررنگ عنوان جهاد در ادبیات حکمرانی امروز کشور و خصوصاً تأکیدات مکرر بر آن در «بیانیه گام دوم» نشان می‌دهد که این مفهوم همچنان یکی از کلیدواژه‌های محوری و مورد توجه در ادامه حرکت انقلاب اسلامی خواهد بود (بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۳۹۷). با گذشت نزدیک به دو دهه از شروع فعالیت گروه‌های جهادی، به تدریج ظرفیت‌های عظیم این حرکت نمایان گردید. اردوهای جهادی به طور کلی دو دسته کارکرد دارند: «خدمت‌رسانی به مناطق محروم» و «تربیت نیروی انسانی»؛ این اردوهای بستر بسیار مناسبی است که در آن نسل جوان، با مشکلات و مسایل مردم آشنا شوند و مفهوم فقر را دریابند و حتی طعم تلخ فقر را بچشند همچنین با تمرین سبک زندگی جهادی، از خواسته‌های مادی، شخصی و نفسانی خود بیرون آیند و روحیه انقلابی در فکر و عمل آنان نهادینه شود. (زارعی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۲). مشکلات، چالش‌ها و آسیب‌های مرتبط با گروه‌های جهادی را می‌توان به طور کلی به دو دسته چالش‌ها و آسیب‌های درونی و بیرونی تقسیم کرد. بعلاوه الگوی یکسانی برای فعالیت همه گروه‌های جهادی کشور در مناطق روستایی وجود نداشته و گروه‌های مختلف تفاوت‌هایی در نحوه فعالیت جهادی در روستاها دارند. برخی از گروه‌ها نیز نوآوری‌هایی را در شکل فعالیت خود داشته‌اند که شباهت آنها را به سایر گروه‌ها کمتر می‌کند. در این مقاله چالش‌ها و آسیب‌های این الگو از دیدگاه خبرگان و مردم مناطق محروم مورد بررسی و تطبیق سنجی قرار می‌گیرد.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

چشم انداز تمدنی انقلاب اسلامی و تفاوت های ماهوی آن با گفتمان های غالب دنیای امروز، لاجرم بکارگیری الفاظ متعارف که دال بر مفاهیمی متناسب با اهداف همان گفتمان ها هستند را نامعقول می نماید. علت این عدم موافقت با مفهوم توسعه نیز توسط رهبر انقلاب بیان شده است: «از نظر اسلام، البته پیشرفت مادی مطلوب است، اما به عنوان وسیله. هدف، رشد و تعالی انسان است ... پیشرفت کشور و تحولی که به پیشرفت منتهی می شود، باید طوری برنامه ریزی و ترتیب داده شود که انسان بتواند در آن به رشد و تعالی برسد؛ انسان در آن تحقیر نشود. هدف، انتفاع انسانیت است، نه طبقه ای از انسان، حتی نه انسان ایرانی. . . برای کل بشریت و برای انسانیت است.» «پیشرفت» به معنای «حرکت کردن به جلو در مقابل پس رفتن» و معادل واژه انگلیسی «Progress» است. با توجه به کاربردهای این واژه، سه معنای عام، خاص و اخص برای آن می توان در نظر گرفت. معنای عام «پیشرفت» حرکت و تحول یک چیز به سوی هدف و نتیجه است، اعم از این که هدف و نتیجه مطلوب باشد یا نباشد. معنای خاص «پیشرفت»، حرکت و تحول به سوی هدف و نتیجه ای است که از منظر استعمال کننده، برای متعلق پیشرفت مطلوب است، اعم از اینکه تحول مزبور واقعا برای آن شیء مطلوب باشد یا نباشد. در این کاربرد هر کس مجاز است مطلوبیت تحول شیء را آن گونه که می خواهد و بر اساس اهدافی که خود در نظر دارد و برایش مطلوب است تعریف کند. معنای اخص «پیشرفت»، حرکت و تحول شیء به سوی غایت کمالی است که به لحاظ ذات و خصوصیات واقعی برای آن قابل تعریف است. این کاربرد از پیشرفت تابع شرایط واقعی متعلق پیشرفت است (فتحی، ۱۳۹۶: ۱۴). همچنین تاکید می گردد که «عقلانیت»، «معنویت» و «عدالت» سه رکن اساسی پیشرفت هستند. پیشرفت یک شیء در معنای قرآنی خود، تحقق این سه رکن است و بدون هر کدام از این سه معنا، نمی توان یک سیر تحولی را پیشرفت قلمداد نمود. قاضی میرسعید (۱۳۹۵) در پژوهشی مقایسه ای بین دو مفهوم توسعه و پیشرفت، سه مضمون کلی «لزوم ساخت قدرت درونی و ایجاد اقتدار درونزا»، «رعایت عدالت در همه کارها» و «اسلامی بودن پیشرفت» را به عنوان شاخصه های مفهوم پیشرفت بیان نموده است. رضایی و همکاران (۱۳۹۳ و ۱۴۰۱) مؤلفه های چرایی و چگونگی پیشرفت روستایی و در پاسخ به چرایی پیشرفت روستایی سه مولفه کلان تامین استقلال کشور، تامین رفاه اقتصادی و تامین امنیت

کشور و زیر مولفه‌های هر یک ارائه شده‌اند. نتایج تحقیق نشان داد اگر چه به خصوص در یک دهه اخیر پژوهش‌هایی در باب ارزیابی و آسیب‌شناسی حرکت‌های جهادی انجام شده است، لکن عدم بکارگیری راه‌حل‌های معتبر برای مرتفع کردن این ایرادات رفته‌رفته جایگاه این نهاد را تضعیف نموده و اعتماد به خروجی فعالیت‌های آن را کاهش خواهد داد. همچنین عدم مستندسازی و ارزیابی فرایندها، رویکردها و تجارب مثبت این الگو نه تنها ادامه بقای آن را تهدید خواهد کرد، بلکه استفاده مطلوب از آن در دیگر فرایندهای مدیریتی را نیز ناممکن خواهد ساخت (رضایی، ۱۴۰۱: ۴۷۹). کمالی در مقاله‌ای با بررسی «جنبش سمائول آندونگ»، در کره جنوبی پرداخته و آنرا یکی از موفق‌ترین تجربیات توسعه روستایی جهان دانسته که به خوبی توانسته است مشارکت فعال روستاییان را تسهیل و بسترسازی نماید (کمالی، ۱۳۸۴: ۵۳). همراز (۱۳۸۸) در «تحلیلی بر فعالیت سپاه صلح‌کنندگی در ایران ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۵» و ایمانی جاجرمی (۱۳۹۷) در «طرح‌های پیوند اجتماعات محلی روستایی با نظام رسمی آموزش و پرورش در دوره پهلوی»، را بررسی نمودند. همراز (۱۳۸۸) بر این باور است که نتیجه این طرح با اهداف و انتظارات اولیه فاصله بسیار داشت. ایمانی جاجرمی (۱۳۹۷) اما معتقد است سپاه دانش پیوندی چشمگیر با اجتماعات محلی داشته و این طرح «بیش از هر طرح دیگری در نظام آموزش و پرورش وقت، موفق به ورود به روستاها و گسترش نظام جدید آموزشی در میان مردم بود مردانی کرانی و همکاران (۱۴۰۱) نیز با «بررسی عملکرد و چالش‌های سپاه دانش در استان چهارمحال و بختیاری» نقش آن را در همگانی کردن آموزش و از بین بردن بی‌سوادی در این استان مهم ارزیابی می‌کند. سندر لایب (۲۰۱۳) نهاد جهاد سازندگی را از زمان تاسیس در سال ۱۳۵۸ مطالعه نموده و خط سیر آن را حتی پس از انحلال و امتداد در قالب جدید کانون‌ها و اردوهای جهادی تا سال ۱۳۹۰ دنبال کرده‌اند. موضوعات مرتبط با سازمان جهاد سازندگی در میان تحقیقات سایر پژوهشگران نیز به چشم می‌خورد. به طور مثال [روح‌اللهی و همکاران \(۱۳۹۷\)](#) به مطالعه «الگوی شکل‌گیری نوآوری اجتماعی در جهاد سازندگی» پرداخته‌اند و [ظهوریان \(۱۳۹۷\)](#) و پورعزت (۱۳۹۲) از دو منظر متفاوت، استحاله و مرگ سازمانی جهاد سازندگی را مورد مطالعه قرار داده‌اند. [ظهوریان](#) و همکاران (۱۳۹۷) به شناسایی مولفه‌های «فرهنگ سازمانی جهادی» از تجربه مدیران این سازمان پرداخته‌اند. ورمزیاری و همکاران (۱۳۹۹) به «تبیین استلزامات ارتقای نظام سیاست‌گذاری توسعه

روستایی و عشایری ایران مبتنی بر سبک مدیریت جهادی» پرداخته‌اند. در نتیجه تحلیل انجام شده، «پرهیز از ساختار اداری سلسله مراتبی عمودی، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مبتنی بر شواهد میدانی و نیازهای روستاییان و عشایر، مشارکت‌محوری و اتخاذ رویکردهای پایین به بالا و چندبعدی‌نگری از جمله مهم‌ترین مولفه‌های مدیریت جهادی است که بر محور دستیابی به اهداف عالیه عدالت گستری و تعالی انسان‌ها به خصوص اقشار محروم انجام می‌شود».

از اواسط دهه ۶۰، فعالیت‌های برون‌مرزی جهاد سازندگی تحت عنوان «برنامه کمک به محرومان سایر کشورها» آغاز شد. بطوریکه در سال ۱۳۶۷، جهاد البناء به عنوان یک سازمان خیریه در لبنان شد. عبارت جهاد البناء هم ترجمه عربی جهاد سازندگی است. «مساعدت‌های سازمانی ارائه شده توسط جهاد سازندگی، جهاد البناء را قادر به ایجاد یک «طرح جامع خدمات عمومی و اجتماعی» نمود که تا آن زمان در لبنان بی‌سابقه بود». حرکت‌های جهادی در قالب جدید با تشکیل بسیج سازندگی شکل گرفت و در طول دو دهه فعالیت آن، برخی پژوهشگران از زوایای مختلف به آن پرداخته‌اند. امامی (۱۳۹۴) به «طراحی چارچوب نهادی برای شناسایی و انجام کارآفرینانه ماموریت‌های بسیج سازندگی» پرداخته است. [افتخاری](#) (۱۳۹۵) نیز کارکردهای اجتماعی اردوهای جهادی را استخراج کرده که عبارتند از: رسیدگی به محرومان، تقویت و انتقال گفتمان خدمت، آسیب‌شناسی اجتماعی روستا، پر کردن اوقات فراغت، آسان‌سازی بوروکراسی، مهاجرت نکردن، ایجاد خدمات عمومی. در این پژوهش چهار آسیب ادامه‌دار نبودن فعالیت‌ها در یک منطقه، القای محرومیت به مردم منطقه و بی‌توجهی به تقویت اعتماد به نفس آنان، نداشتن تجربه و تخصص کافی جهادگران و شناختن فرهنگ بومی هر منطقه را به عنوان موانعی برای ارتقای کارکردهای گروه‌های جهادی گوشزد می‌کند.

نتایج تحقیق زارعی (۱۳۹۹) نشان داد با تعیین دقیق و سلسله مراتبی مناطق محروم، از سطح شهرستان به بخش و از بخش به دهستان و از دهستان به روستا، می‌توان کانون‌های محرومیت را شناسایی نمود و پس از مشخص نمودن منطقه هدف، با شناخت علمی و نیازسنجی دقیق از شاخص‌های مورد نیاز هر منطقه، می‌توان شاخص‌های هدف را شناسایی و نسبت به رفع آن‌ها اقدام نمود. فیروزآبادی (۱۳۹۵) به بررسی قابلیت سازمان‌های مردم‌نهاد دین‌محور در حل چالش‌های پیش روی توسعه اجتماع محور روستایی پرداخت. وی همچنین [مقصودی](#) (۱۳۹۴) یک الگوی

بومی رفع نیاز به نام الگوی کفایت منطقه گستر ارائه نموده است که در آن عدم وابستگی فرد، منطقه و کشور به دیگران به عنوان یک اصل برشمرده می‌شود. در این الگوی، اولاً نیازهای واقعی منطقه شناسایی شده، سپس تلاش می‌شود ظرفیت‌های منطقه متناسب با نیازها و به صورت متوازن بالفعل شود. در پژوهش دیگری رحیمی‌نسب و همکاران (۱۳۹۶) به «تبیین الگوی مطلوب حرکت‌های جهادی در راستای مقابله با فقر و محرومیت با تأکید بر اجتماع محوری و توانمندسازی» پرداخته‌اند. در این مطالعه ابتدا دلالت‌ها و اهداف برآمده از رویکرد توانمندسازی اجتماع محور ارائه شده و سپس وظایف و مأموریت‌های حرکت‌های جهادی در سه بعد تولید، توزیع و مصرف بیان گردیده است. علی‌گو (۱۳۸۹) در تحقیقی تاثیر اجتماعی فعالیت‌های گروه جهادی خواجه نصیر بر وضعیت روستای بلبل آباد بشاگرد» انجام داده است. از جمله نتایجی که در این تحقیق برای فعالیت‌های گروه جهادی ذکر شده است می‌توان به افزایش مشارکت و انگیزه روستاییان، ورود آنان به حوزه تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری، افزایش اعتماد به نفس، افزایش چشمگیر سطح سواد مردم منطقه، بهبود وضعیت آب منطقه و رهایی از مشکلات ناشی از سیل به واسطه ایجاد بند آبخیزداری، بهبود وضعیت بهداشت منطقه، توانمندسازی زنان، افزایش نشاط در جامعه محلی، افزایش سطح تعامل روستاهای منطقه و شکل‌گیری نهادهای بومی در منطقه اشاره کرد. همچنین میرباقری (۱۳۹۲) نیز به ارزیابی عملکرد گروه‌های جهادی شهید رجایی در محرومیت‌زدایی از مناطق روستایی شهرستان‌های میناب و بشاگرد استان هرمزگان پرداخته است. رستمی (۱۴۰۱) نیز بیان می‌دارد که اردوهای جهادی در توسعه مناطق جنگی استان ایلام نقش مهمی داشته‌اند و در این زمینه تفاوت معنی‌داری بین نظر صاحب‌نظران شهری و روستایی وجود ندارد. بعلاوه، میراحمدی (۱۴۰۰) نیز به ارزیابی تأثیرات فرهنگی حرکت‌های جهادی مبتنی بر الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت» خلأ پرداختن به تأثیرات فرهنگی مثبت و منفی فعالیت گروه‌های جهادی و ارزیابی آن را متذکر شده و آن را مانعی برای رسیدن به اهداف و مأموریت‌های این گروه‌ها و البته عامل هدر رفتن تلاش‌ها و زحمات صادقانه و مخلصانه آنان برمی‌شمرد. رحیمی (۱۳۹۴) در پژوهشی، محدودیت و عدم تأمین مالی، جامع نبودن برنامه‌های محرومیت‌زدایی و نامشخص بودن جایگاه حقوقی گروه‌های جهادی را به عنوان مهم‌ترین چالش‌های گروه‌های جهادی شناسایی کرده است. وی همچنین متنوع‌سازی طریقه کسب منابع مالی، حمایت حقوقی و

تصویب قوانین لازم برای تسهیل فرآیندهای اداری، تلاش جهت بسیج امکانات و جامع کردن و گسترش فعالیت‌ها و برنامه‌های محرومیت‌زدایی گروه‌های جهادی را به عنوان سازوکارهایی برای بهبود نقش گروه‌های جهادی در خدمت‌رسانی معرفی می‌کند. به نظر می‌رسد مطالعات انجام شده در حوزه مطالعاتی گروه‌های جهادی و فعالیتهای مرتبط با آن، دارای دو نقص اساسی است یکی اینکه اولاً بسیاری از این مطالعات موردی بوده و قابلیت تعمیم ندارند و دوم اینکه جمیع این مطالعات به اصلاح و ساختار بخشی و دستیابی به یک مدل جامعه توسعه روستایی و محرومیت زدایی منجر نشده است. تحقیق حاضر سعی دارد این دو نقیصه را رفع و گامی مهم برای تدوین مدل توسعه روستایی مختص ایران بر پایه فعالیتهای جهادی، معرفی این مدل و مراحل آن و آرایه راهکارهای بهبود اثربخشی مدل باشد.

جدول ۱. خلاصه بررسی پژوهش‌های پیشین

محقق یا محققین	سال	نتایج تحقیق
رضایی و همکاران	۱۴۰۱	مولفهای پیشرفت شامل: تامین استقلال کشور، رفاه اقتصادی و امنیت کشور
مردانی و همکاران	۱۴۰۱	آموزش در شیوه سپاه دانش موفق در رفع بیسوادی موفق بوده است
رستمی	۱۴۰۱	اتفاق نظر خبرگان و مردم روستایی در اثربخشی اردوهای جهادی در جنگل کاری
ورمزیاری و همکاران	۱۳۹۹	شناسایی مولفه‌های مدیریت جهادی
میراحمد	۱۴۰۰	لزوم ارزیابی تأثیرات فرهنگی مثبت و منفی فعالیت گروه‌های جهادی
زارعی	۱۳۹۹	تعیین دقیق و سلسله مراتبی مناطق محروم،
ظهوریان و همکاران	۱۳۹۷	شناسایی مولفه‌های مدیریتی در الگو جهاد سازندگی
ایمانی جاجرمی	۱۳۹۷	سپاه دانش پیوندی چشمگیر با اجتماعات محلی داشته و موفق بوده است
رحیمی‌نسب و همکاران	۱۳۹۶	ارایه رویکرد توانمندسازی اجتماع‌محور ۱ در تعریف اهداف و ماموریت‌های حرکت‌های جهادی در سه بعد تولید، توزیع و مصرف
سندر لایب	۲۰۱۳	خط سیر تشکیل و انحلال جهاد سازندگی در ایران
افتخاری	۱۳۹۵	شناسایی کارکردهای اجتماعی اردوهای جهاد
فیروزآبادی	۱۳۹۵	سازمان‌های مردم‌نهاد دین‌محور در حل چالش‌های توسعه اجتماع‌محور روستایی
امامی	۱۳۹۴	طراحی چارچوب نهادی ماموریت‌های بسیج سازندگی

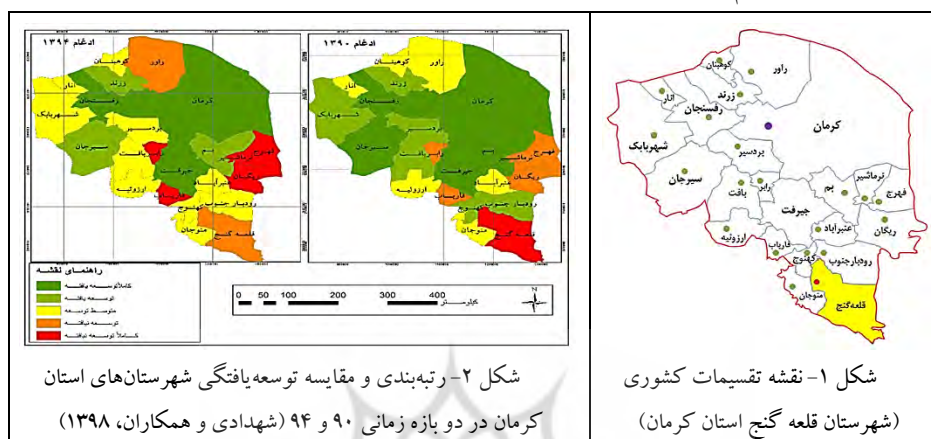
جدول ۱. خلاصه بررسی پژوهش های پیشین

محقق یا محققین	سال	نتایج تحقیق
مقصودی	۱۳۹۴	ارایه الگوی کفایت منطقه گستر برای رفع محرومیت
رحیمی	۱۳۹۴	محدودیت و عدم تأمین مالی، جامع نبودن برنامه های محرومیت زدایی و نامشخص بودن جایگاه حقوقی گروه های جهادی
میرباقری	۱۳۹۲	ارزیابی عملکرد گروه های جهادی شهید رجایی در محرومیت زدایی
علیگو	۱۳۸۹	تاثیر موفق اجتماعی فعالیت های گروه جهادی خواجه نصیر در رفع محرومیت
همراز	۱۳۸۸	فعالیت سپاه صلح کندی در ایران موفقیت آمیز نبوده است
کمالی	۱۳۸۴	مشارکت فعال روستاییان کلید رفع محرومیت در الگوی ساموئل آندونگ بوده است

روش پژوهش

تحقیق حاضر از نوع تحقیقات تحلیل توصیفی بوده که به صورت میدانی و به صورت روش تحقیق غالب و کمتر غالب (کیفی و کمی) انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش در بخش کیفی آن عبارتند از صاحب نظران، فعالان، مسئولان و دست اندرکاران، پژوهشگران، نخبگان و خبرگان حوزه حرکت های جهادی، محرومیت زدایی و توسعه روستایی و در قسمت کمی پژوهش نیز، جامعه آماری تحقیق را روستاییان شهرستان قلعه گنج که به نحوی مخاطب و ذینفع فعالیت گروه های جهادی بوده اند تشکیل می دهند. منطقه پیمایشی تحقیق شهرستان قلعه گنج در جنوب استان کرمان می باشد (شکل ۱). بر اساس شاخص های موجود، شهرستان قلعه گنج از جمله مناطق محروم کشور محسوب می گردد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). شیخ بیگلو و همکاران در ابتدای دهه ۹۰ شمسی در پژوهشی شهرستان های کشور را بر اساس فاصله از ایده آل بررسی و آنها را در پنج گروه توسعه یافته، نسبتاً توسعه یافته، متوسط، نسبتاً محروم و محروم دسته بندی کرده است. در نتیجه این پژوهش، شهرستان قلعه گنج در بین ۱۳ شهرستان محروم کشور قرار گرفته و پس از شهرستان های سرباز و رودبار جنوب به عنوان محروم ترین شهرستان کشور تعیین شده است (شیخ بیگلو و همکاران، ۱۳۹۱). در پژوهشی که میزان توسعه یافتگی شهرستان های استان کرمان طی بازه

زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۴ را بررسی کرده است (شکل ۲)، شهرستان قلعه گنج در ابتدا و انتهای بازه زمانی مذکور در تمام شاخص ها وضعیت نامطلوب داشته است (شهادی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۴).

روش نمونه گیری و ابزار پژوهش

روش نمونه گیری برای انتخاب خبرگان موضوع در قسمت کیفی این پژوهش، روش غیراحتمالی از نوع انباشتی (گلوله برفی) بوده است (طیعی، ۱۳۹۸: ۷۳). روش انباشتی می تواند برای یافتن شبکه های اجتماعی طبیعی به کار رود. وقتی با یکی از اعضای این شبکه تماس حاصل آید، می توان از او خواست اعضای دیگر و روابط آنها را معرفی کند (خاکی، ۱۳۷۸: ۱۰۴). با شناسایی افراد کلیدی، در نهایت ۲۰ مورد از آنها منجر به مصاحبه شد و در مصاحبه های پایانی پاسخ های مشابه پدیدار گشته و اشباع نظری حاصل شد. جایگاه افرادی که مصاحبه با آنها انجام گرفت در به صورت جدول ۲-، ارایه شده است در بخش کیفی این پژوهش از ابزار مصاحبه نیمه ساختاریافته استفاده شده است (عابدی و شواخی، ۱۳۸۹: ۱۵۸)

جدول ۲. مصاحبه با خبرگان (جایگاه افراد)

تعداد نفرات	جایگاه	استان فعالیت
۱	مسئول جهادی بسیج طلاب اصفهان	چهارمحال بختیاری
۱	مدیر عامل شرکت فناور در حوزه توسعه محلی	اصفهان
۲	استاد دانشگاه فعال در حوزه توسعه روستایی	اصفهان
۱	مسئول مدیریت حرکت های جهادی بسیج سازندگی	اصفهان

جدول ۲. مصاحبه با خبرگان (جایگاه افراد)

تعداد نفرات	جایگاه	استان فعالیت
۱	مسئول گروه جهادی شهید شیروانی	سیستان و بلوچستان
۱	مسئول محرومیت‌زدایی قرارگاه قدس	سیستان و بلوچستان
۱	مدیر بخش کشاورزی، روستا و عشایر کارگروه سند تحول صدا و سیما	کل کشور
۱	مدیر عامل کانون سنگرسازان بی‌سنگر	کل کشور
۱	عضو سابق مجمع عالی جهادگران کشور / فرماندار شهرستان نایین	کل کشور
۱	کارشناس تسهیلگری و کار با جوامع محلی / مدرس دوره‌های توانمندسازی گروه‌های جهادی	کل کشور
۱	مسئول گروه جهادی شهدای شیراز	سیستان و بلوچستان
۱	فعال جهادی در منطقه چابهار و مسئول موسسه خیریه	سیستان و بلوچستان
۱	فعال جهادی و فعالیت در سطوح مختلف قرارگاه پیشرفت و آبادانی سپاه، بنیاد علوی و بنیاد برکت	کل کشور
۱	مسئول سابق دفتر پژوهش بسیج دانشجویی / فعال در حوزه توسعه منطقه‌ای	کل کشور
۱	رئیس مجمع عالی جهادگران کشور	کل کشور
۲	فعال جهادی و رییس و معاون شرکت رویش نوین، طراح و محقق در اندیشکده توسعه مکران	هرمزگان و سیستان و بلوچستان
۱	فعال جهادی و رییس سابق پژوهشکده شهید اعتباری	اصفهان
۱	فعال جهادی و مسئول خیریه در شهرستان قلعه گنج	کرمان

در بخش کمی از ابزار پرسشنامه خود-تنظیم (محقق ساخته) استفاده شده است (عابدی و شواخی، ۱۳۸۹: ۱۶۰). پرسشنامه طراحی شده برای این پژوهش شامل سه بخش اصلی است؛ بخش اول مشخصات فردی (شامل ۱۱ گویه)، بخش دوم پرسش‌های مربوط به تطبیق‌سنجی آسیب‌ها (شامل ۲۶ گویه)، و بخش سوم تطبیق‌سنجی راهکارها (شامل ۱۱ گویه). برای تایید اعتبار

(روایی) پرسشنامه، پیش نویس آن در اختیار متخصصان این حوزه قرار گرفت و پس از اخذ نظرات و پیشنهادات، نسبت به اصلاح و تدوین نسخه نهایی پرسشنامه اقدام گردید. در قسمت کمی، داده‌های به صورت پرسشنامه از ۱۰۰ نفر از روستاییان در منطقه قلعه گنج جمع آوری شد. به جهت تایید پایایی ابزار تحقیق نیز از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شد. در این شاخص، مقدار آلفای بیشتر از ۰,۷ به عنوان پایایی قابل قبول در نظر گرفته می‌شود. در بررسی پایایی ابزار پژوهش حاضر، برای کل پرسشنامه با ۳۶ متغیر، نزدیک به ۸۵ درصد پایایی نشان داده شد که در حد بسیار خوبی آن را قابل اعتماد می‌کند و به تفکیک بخش آسیب‌ها با ۲۵ متغیر نزدیک به ۸۷ درصد و بخش راهکارها با ۱۱ متغیر نزدیک به ۸۵ درصد قابل اعتماد بوده‌اند. (جدول ۳).

در حیطه رویکرد تلفیقی برای تفسیر و نتیجه گیری بهتر، سعی گردید مولفه های مورد اشاره و تاکید در مصاحبه بخش کیفی (مصاحبه با خبرگان) به عنوان پرسش های و متغیرهای تحقیق، به صورت سوال در پرسشنامه برای روستاییان مطرح و نتیجه تاکید و تایید آنها به عنوان نتایج دارای تطبیق و به عنوان آسیب های الگوی مدیریت جهادی در این تحقیق معرفی و ارایه گردند.

جدول ۳. نتایج پایایی ابزار تحقیق (پرسشنامه)

عنوان بخش	تعداد متغیرها	آلفای کرونباخ
کل پرسشنامه	۳۶	۰/۸۴۶
آسیب‌ها	۲۵	۰/۸۶۶
راهکارها	۱۱	۰/۸۴۵

یافته‌های پژوهش

از مجموع اطلاعات دریافت شده از بخش کمی و کیفی، مراحل مختلف الگوی فعالیت گروه‌های جهادی در مناطق روستایی به شرح زیر شناسایی و استخراج گردید:

تصمیم به تشکیل گروه جهادی (انگیزش): گروهی از افراد با قرابت صنفی یا محلی جهت صرف اوقاتی اضافه بر مشغله اصلی شان (تحصیل یا کار) و حضور مقطعی در مناطق محروم روستایی تصمیم به تشکیل گروه جهادی می‌گیرند. این امر اغلب با هدف کمک به آبادانی مناطق روستایی، گسترش گفتمان دینی و انقلابی و مبارزه با فقر و محرومیت و ترویج عدالت انجام می‌پذیرد.

تشکیل گروه و ثبت هویت گروه جهادی در سازمان بسیج سازندگی: پس از اقدام به تشکیل گروه، هویت آن باید نزد سازمان بسیج سازندگی و در سامانه اطلس جهادی ثبت شود. انتخاب منطقه فعالیت: منطقه فعالیت ممکن است توسط خود گروه جهادی شناسایی و انتخاب و یا در تعامل با سازمان بسیج سازندگی و سایر نهادهای مرتبط با موضوع محرومیت‌زدایی معرفی شود. در حالت اخیر، نهاد مذکور معمولاً خود به تعریف مأموریت‌هایی برای گروه نیز اقدام می‌نماید.

شناسایی و نیازسنجی منطقه: شناسایی، نیازسنجی و تحلیل منطقه انتخاب شده به طور معمول یا توسط خود گروه انجام می‌شود و یا اطلاعات مربوط به آن توسط نهادها به ایشان داده می‌شود. در هر دو صورت شناسایی، نیازسنجی و تحلیل از بیرون انجام می‌شود.

تعریف پروژه: رواج روش پروژه‌ای در بین گروه‌های جهادی به دلیل قالب اردویی فعالیت آنهاست. در این قالب، گروه صرفاً در یک مقطع زمانی مشخص در منطقه حضور دارند. تعریف پروژه ممکن است توسط خود گروه و به تشخیص و صلاح‌دید ایشان انجام شود. اما این امکان نیز وجود دارد که سازمان‌ها و نهادهای ذی‌مدخل امور روستا جهت استفاده از ظرفیت گروه‌های جهادی در پیشبرد مأموریت‌ها و اهداف خودشان، دست به تعریف پروژه‌هایی برای این گروه‌ها بزنند. در چنین حالتی، همکاری بین گروه جهادی و نهاد مذکور قالبی شبیه به قالب پیمانکاری پیدا می‌کند. در هر صورت، موضوع پروژه‌های تعریف شده به طور معمول منحصر به پروژه‌های عمرانی و زیرساختی، فرهنگی، تولیدی، آموزشی و بهداشتی و درمانی هستند.

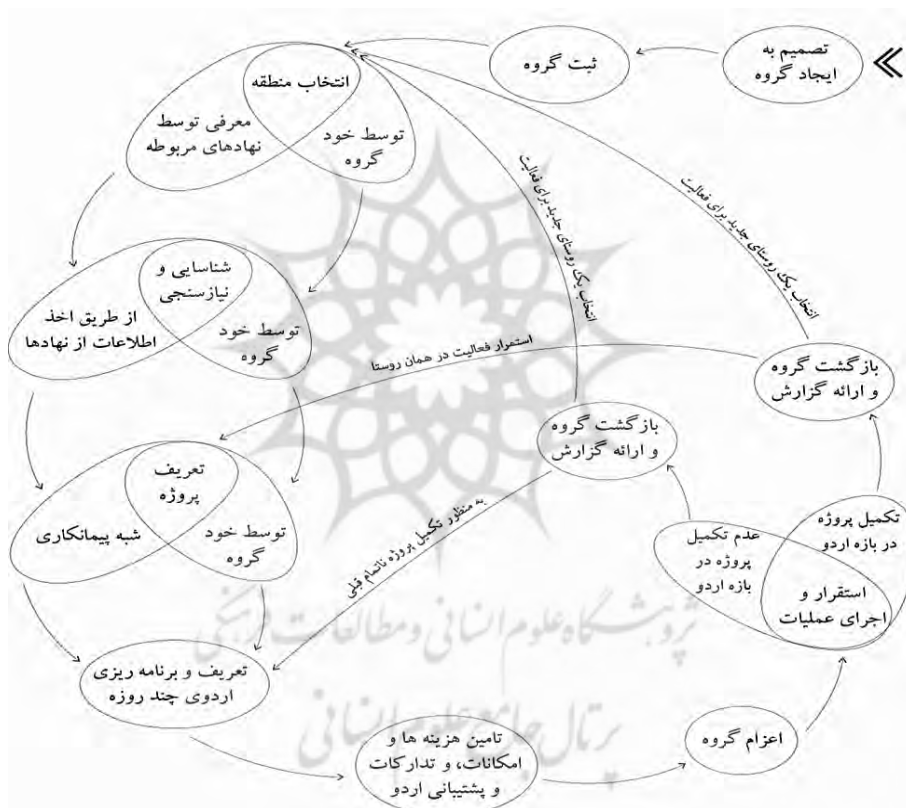
تعریف و برنامه‌ریزی اردو: پس از تعریف پروژه، یک بازه زمانی مناسب برای اجرای آن انتخاب شده و هماهنگی‌های لازم برای آن صورت می‌پذیرد.

تامین هزینه‌ها، امکانات لازم، تدارکات و پشتیبانی اردو: هماهنگی‌های مربوط به تدارکات و پشتیبانی اردو همچون محل استقرار گروه، حمل و نقل، تغذیه و غیره نیز باید از قبل صورت پذیرد. انجام این هماهنگی‌ها مستلزم انجام یک یا حتی چند عزیمت پیش‌اردو به منطقه مورد نظر است.

اعزام گروه: گروه مطابق برنامه اردو از مبدا به منطقه مورد نظر سفر می‌کند.

استقرار گروه و اجرای عملیات: گروه جهادی در بازه زمانی پیش‌بینی شده به فعالیت در منطقه مورد نظر می‌پردازد. در پایان اردو ممکن است پروژه برنامه‌ریزی شده تکمیل شده و اهداف مورد نظر برآورده شود یا پروژه نیمه‌تمام بماند.

پایان اردو، بازگشت گروه، ارائه گزارش اردو: پس از اتمام اردو گروه از منطقه خارج می‌شوند. همزمان با پایان پروژه، اغلب تشکل شکل گرفته پیرامون آن نیز تا حد زیادی متلاشی می‌شود.

شکل ۳. نمودار مسیر شکل‌گیری و اجرای الگوی فعالیت‌های جهادی

استمرار در ارتباط با منطقه: پس از پایان اردو و بازگشت گروه، در صورتی که پروژه به اتمام نرسیده باشد، ممکن است گروه، در آینده اردوی دیگری را جهت اتمام پروژه قبلی تعریف و

برنامه‌ریزی نماید، یا پروژه مذکور به همان صورت رها شده و ارتباط گروه با آن روستا قطع گردد. براین اساس مدل فعالیت گروه های جهادی را می توان به صورت شکل (۳) ارایه نمود. با توجه به دیدگاه های ارائه شده می توان مهم ترین آسیب های الگوی فعالیت گروه های جهادی در هر مرحله از دیدگاه خبرگان را به شرح جدول ۴، دسته بندی و ارایه نمود. همچنین نتیجه تطبیق سنجی این آسیب ها توسط نمونه روستاییان بر اساس میانگین میزان موافقت بیان شده است. به منظور دسته بندی داده های تحقیق در عوامل محدود از تکنیک تحلیل عاملی استفاده شد. نتایج نشان می دهد که داده ها در حد نسبتا مناسبی برای تحلیل عاملی ۶۳ درصد می باشند (جدول ۵).

جدول ۴. آسیب های الگوی فعالیت گروه های جهادی از دیدگاه خبرگان و نتایج تطبیق سنجی آن توسط روستاییان

ردیف	نام مرحله	آسیب های دارای اهمیت زیاد از دیدگاه خبرگان	تطبیق توسط روستاییان
۱	تصمیم به تشکیل گروه	- اولویت وجه تربیتی و رشد فردی نسبت به وجه محرومیت زدایی	-
		- پیگیری مأموریت احسان به جای مأموریت عدالت	-
		- عدم وجود توانمندی برای توانمندسازی	-
۲	تشکیل گروه	- عدم وجود هویت حقوقی مشخص مثل سمن ها، خیریه ها و غیره	-
		- ضعف در مدیریت تشکیلاتی	*
۳	انتخاب منطق	- مد نظر قرار ندادن بُعد مسافت در انتخاب منطقه فعالیت	*
۴	شناسایی و نیازسنجی منطقه	- شناسایی، تحلیل و نیازسنجی با مشارکت حداقلی مردم	*
		- تمرکز بیشتر بر مسایل عمرانی به جای اولویت نیازهای روستاییان	*
۵	تعریف پروژه	- عدم توجه به ویژگی های بومی منطقه	*
		- انتخاب فعالیت هایی که روستاییان خود قادر به انجام آن هستند	*
۶	برنامه ریزی اردو	- ماهیت اردویی کوتاه مدت و فصلی به جای استقرار مستمر	*
۷	تدارکات و پشتیبانی	- ضعف در مشارکت با مردم	*

جدول ۴. آسیب‌های الگوی فعالیت گروه‌های جهادی از دیدگاه خبرگان و نتایج تطبیق‌سنجی آن توسط روستاییان

ردیف	نام مرحله	آسیب‌های دارای اهمیت زیاد از دیدگاه خبرگان	تطبیق توسط روستاییان
۸	اعزام گروه	- هزینه‌های اعزام	-
۹	استقرار گروه و اجرای عملیات	- عدم تخصص نیروها	*
		- ناتوان‌سازی به جای توانمندسازی	
		- ضعف در مشارکت با مردم	*
۱۰	پایان اردو	- عدم وجود مستندات مناسب	-
۱۱	استمرار ارتباط	- عدم الزام به استمرار در ارتباط با منطقه	*

جدول ۵. بررسی اعتبار داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی

نام عامل	مقدار	Sig
معیار کیس-مایر- اولکین (KMO)	۰/۶۳۱	۰/۰۰۰
آزمون بارتلت	۶۹۱/۵۷۵	۰/۰۰۰
درجه آزادی	۳۰۰	

با استفاده از این روش، ۵ عامل اصلی «خلأ دانش شناسایی و تحلیل»، «خطا در رویکردها»، «نقص در ابزارها»، «انگیزش و الگوسازی نادرست» و «ساختار ناکارآمد» برای شکل‌گیری آسیب‌ها شناسایی گردید. آسیب‌های ایجاد شده بر اثر هر عامل در جدول شماره ۶، تشریح شده‌اند.

جدول ۶. پنج عامل دسته‌بندی‌کننده آسیب‌های الگوی فعالیت گروه‌های جهادی از دیدگاه پاسخ‌دهندگان

ردیف	عامل شناسایی شده	ردیف در جدول ۳	عنوان آسیب
۱	خلأ دانش شناسایی و تحلیل	۶	عدم وجود رویکرد و پشتوانه علمی
		۸	عدم پیگیری مساله‌ها و نیازهای واقعی روستا
		۲۰	ناتوان کردن جوامع روستایی با انجام برخی فعالیت‌های غیرلازم
۲	خطا در رویکردها	۱	اولویت داشتن رشد فردی جهادگران به پیشرفت جامعه روستایی
		۳	اولویت دادن به مأموریت «احسان» به جای مأموریت «عدالت»
		۴	عدم توانمندی خود گروه جهادی در توانمندسازی جوامع

جدول ۶. پنج عامل دسته‌بندی کننده آسیب‌های الگوی فعالیت گروه‌های جهادی از دیدگاه پاسخ‌دهندگان

ردیف	عامل شناسایی شده	ردیف در جدول ۳	عنوان آسیب
			روستایی
		۱۴	مخالفت در بدنه دولت و عدم همراهی مناسب مجموعه‌های دولتی
۳	نقص در ابزارها	۱۱	عدم وجود شاخص‌هایی برای سنجش موفقیت فعالیت‌ها
		۱۶	ضعف در مشارکت و همکاری با مردم محلی
		۲۲	عدم کنش رسانه‌ای جهت آشنایی و ترغیب مردم به فعالیت جهادی
		۲۵	بر هم زدن نظم اجتماعی منطقه و ایجاد اختلالات فرهنگی در آن
۴	انگیزش و الگوسازی نادرست	۷	ماهیت شکل‌گیری غیرجهادی
		۹	تمرکز بیش از حد بر موضوعات عمرانی
		۱۰	انتخاب مناطقی با فاصله زیاد از مبدا گروه
		۱۹	عدم مسئولیت‌پذیری گروه‌های جهادی به دلیل عدم دریافت هزینه
۵	ساختار ناکارآمد	۱۲	عدم توجه به ویژگی‌های بومی منطقه
		۱۳	فعالیت شبه‌پیمانکاری
		۱۵	عدم تخصص افراد در گروه‌های جهادی
		۱۷	فصلی، کوتاه‌مدت و غیرمستمر بودن فعالیت‌های جهادی
		۲۱	فعالیت برای نمایش، تبلیغات و رزومه‌سازی
		۲۳	نمایش ضعف‌ها و محرومیت‌های منطقه به جای ظرفیت‌های آن
		۲۴	عدم وجود هماهنگی و هم‌افزایی مناسب بین گروه‌های جهادی

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

ضمن شناسایی آسیب‌های این مدل فعالیت، راهکارهای اصلاحی زیر قابل ارایه است:

اولویت وجه تربیتی، انسان‌سازی و رشد فردی نسبت به وجه محرومیت‌زدایی: حرکت‌های جهادی بیش از آن که به عنوان ظرفیتی برای رفع محرومیت و پیشرفت جوامع روستایی در نظر گرفته شوند، فرصتی برای حضور جوانان در مناطق محروم و مواجهه نزدیک آنها با فقر هستند.

این رویکرد باعث شده تا هدف گذاری ها و برنامه ریزی های نیز بر همین اساس انجام پذیرد. حضور جهادی در روستاهای محروم با این نگرش اگرچه برای خود جهادگران دستاوردهای مناسبی دارد اما بدیهی است که نمی تواند منجر به وقوع اتفاقی ویژه (پیشرفت) در روستاها شود.

پیگیری مأموریت احسان به جای مأموریت عدالت: اگرچه در مأموریت های جهادی موضوع اقامه عدل اولویت اصلی است اما موضوع فعالیت گروه های جهادی بیشتر متمرکز بر احسان (به معنای نیکی و بخشش) است. به این معنا که گروه های جهادی به جای مقابله با عوامل استضعاف و تلاش برای خروج مستضعفین از جایگاه ضعف و توانمندسازی و پیشرفت آنان، به ارائه خدمات و کمک های خیرخواهانه به آنان محدود شده اند. غالب شدن و استمرار چنین رویکردی نه تنها به رفع مشکل کمک ننموده که خود باعث ایجاد مشکل جدید می گردد.

عدم وجود توانمندی برای توانمندسازی: گروه های جهادی اغلب نه تنها بر اساس وجود دانش و توانمندی شکل نمی گیرند، بلکه حتی پس از شکل گیری نیز التزامی به کسب دانش و توانمندی های لازم برای فعالیت در مناطق محروم ندارند.

مجزا بودن شغل از فعالیت جهاد: حرکت جهادی اصولاً یک فعالیت فوق برنامه و مجزا از مشغله اصلی جهادگران به حساب می آید. لذا فعالیت جهادی همواره در حاشیه قرار گرفته و صرفاً بخش بسیار محدودی از ظرفیت های افراد به این امر اختصاص می یابد. به تدریج بین مشغله اصلی و فعالیت جهادی تعارض ایجاد شده و در نهایت موجب عدم استمرار این فعالیت ها می گردد.

فعالیت شبه پیمانکاری: بخشی از گروه های جهادی در قالب های شبه پیمانکاری فعالیت می نمایند. به این معنی که سازمان های دولتی براساس نیازسنجی ها، مأموریت ها و حیطه وظایف سازمانی، اقدام به تعریف پروژه هایی در مناطق روستایی نموده و برای آن بودجه مشخصی در نظر می گیرند. در مواردی برای اجرای این پروژه ها از ظرفیت گروه های جهادی نیز استفاده می شود.

شناسایی، تحلیل و نیازسنجی با مشارکت حداقلی مردم: تحلیل و شناخت نیازهای منطقه در اغلب موارد با نگاه بیرونی و با مشارکت سطحی و حداقلی مردم محلی انجام می گردد و پایبندی لازم برای مشارکت دادن واقعی مردم وجود ندارد. در مواردی خود گروه از بیرون در مقام

تشخیص نیازهای روستا و تصمیم‌گیری بر اساس آن برآمده و در بسیاری موارد نیز خواسته‌های اولیه مردم بی‌درنگ به عنوان نیاز اصلی روستا در نظر گرفته می‌شود.

ضعف در مدیریت تشکیلاتی: بسیاری از گروه‌ها در زمینه مدیریت تشکیلاتی دچار ضعف هستند. اصول، هدف‌گذاری، هماهنگی، تقسیم وظایف، برنامه‌ریزی، تربیت نیرو، مدیریت تجربه، تعاملات و غیره بر اساس اصول تشکیلاتی صورت نمی‌پذیرد و به همین دلیل شاکله پایدار ایجاد نمی‌شود.

عدم وجود هویت حقوقی مشخص مثل سمن‌ها، خیریه‌ها و غیره: گروه‌های جهادی هویت حقوقی مشخصی نداشته و به همین دلیل در تعامل با سازمان‌ها و ادارات دچار مشکلات زیادی هستند.

عدم وجود ساختار، سازوکار، برنامه و بودجه مناسب برای توانمندسازی گروه‌های جهادی: در سال‌های اخیر تلاش‌هایی برای توانمندسازی گروه‌های جهادی انجام شده است که از جمله مهم‌ترین آنها می‌توان به تشکیل «هسته توانمندسازی گروه‌های جهادی» اشاره کرد.

فقدان پژوهش بالادستی: هماهنگی مناسبی بین حرکت‌های جهادی و فعالیت‌های پژوهشی وجود ندارد، به نحوی که از یک سو پژوهش‌های بالادستی حرکت‌های جهادی را پشتیبانی نمی‌کنند و از سوی دیگر گروه‌های جهادی مناسبت و وابستگی بین فعالیت خود با پژوهش نمی‌بینند.

عدم حاکمیت رویکرد علمی: ورود به حوزه فعالیت جهادی مبتنی و متکی بر رویکردهای علمی نیست. عدم وجود ارتباط بین جامعه علمی مرتبط با حوزه فعالیت‌های جهادی از جمله رشته توسعه و برنامه‌ریزی روستایی با گروه‌های جهادی را می‌توان از عوامل شکل‌گیری این آسیب دانست.

تمرکز بر وجه سخت (عمرانی) به جای وجه نرم (اولویت نیازها): فعالیت گروه‌های جهادی در روستاها از ابتدا با محوریت موضوعات عمرانی آغاز شده و تا امروز نیز هنوز موضوعات عمرانی غالب فعالیت‌ها آنها است. لذا تصور عموم جامعه از فعالیت جهادی مساوی با کار عمرانی است. در حالی که موضوعات عمرانی معلول مسایل اساسی روستا هستند نه علت یا خود مساله. بعلاوه جوامع روستایی به طور معمول خود ظرفیت بالقوه انجام موضوعات عمرانی را دارند.

عدم توجه به ویژگی‌های بومی و نیازسنجی بر اساس استانداردهای غیر بومی: گروه‌های جهادی معمولاً تشکیل شده از افراد غیر بومی است، معیارهای فرهنگی، اقلیمی، اقتصادی، سبک زندگی و غیره که توسط آنها برای نیازسنجی منطقه استفاده می‌شود نیز اغلب معیارهایی غیربومی هستند.

عدم وجود تعریف مشخصی از پیشرفت روستا و وضع مطلوب روستا (سند پیشرفت روستا): برای انجام هر فعالیتی ابتدا باید غایت مطلوب مشخص باشد. فعالیت گروه‌های جهادی در روستا اغلب در شرایطی آغاز می‌شود که چشم‌انداز دلخواه و مطلوب روستا مشخص نیست. لذا قبل از شروع به اقدام، این چشم‌انداز مطلوب و مسیر رسیدن به آن باید با حضور و مشارکت واقعی مردم روستا و تسهیلگری عوامل بیرونی در قالب سند پیشرفت روستا مشخص شده باشد.

عدم پرداختن به مسأله‌های اساسی روستا: گروه‌های جهادی عمدتاً به موضوعاتی می‌پردازند که خود روستاییان می‌توانند آنها را انجام داده و در این زمینه حداکثر نیاز به تسهیلگری دارند. مخالفت در بدنه دولت: هنوز جایگاه و نقش گروه‌های جهادی به طور کلی در الگوی حکمرانی کشور مشخص نیست. این مسأله موجب ایجاد نوعی بلاتکلیفی در ایفای نقش این گروه‌ها به عنوان مجموعه‌های مردمی و همچنین نسبت آنها با دستگاه‌های حاکمیتی شده است. ماهیت اردویی کوتاه‌مدت و فصلی به جای استقرار مستمر: گروه‌های جهادی در همان ابتدا بر پایه مفهومی به نام «اردوی جهادی» یا «اردوی هجرت» شکل گرفته‌اند. شکل فعالیت آنان کوتاه‌مدت و اردویی است. این الگوی فعالیت که متناسب با اقتضائات دانشجویی و دانش‌آموزی تکامل یافته به این اقشار اجازه می‌دهد تا در ایام تعطیل و به عنوان یک فعالیت جانبی (فراغت) به خدمت‌رسانی بپردازند. محدودیت زمانی حاکم بر این الگو کل فرایند را دچار محدودیت کرده است به شکلی که می‌توان خروجی آن را «راهکارهایی ناکارآمد بر پایه شناختی ناقص» توصیف کرد!

عدم تخصص نیروها: اجرای مناسب یک کار وابسته به وجود سطحی از دانش، تخصص و مهارت در عاملان آن است. در گروه‌های جهادی به این مسأله کمتر توجه می‌شود. ورود به فعالیت جهادی هیچ پیش‌نیاز خاصی ندارد. گروه‌های جهادی در بسیاری موارد به دلیل عدم تخصص

نمی‌توانند به موضوعات اساسی ورود کنند و مجبورند خود را در دایره فعالیت‌های ساده عمرانی محدود کنند.

عدم تامین آینده و عدم همراهی با برنامه‌ریزی حرفه‌ای و شغلی افراد: یکی از آسیب‌های الگوی فعلی فعالیت گروه‌های جهادی مقارن شدن مفهوم کار جهادی با کار مجانی و بدون دستمزد است. ضعف در مشارکت با مردم منطقه: استفاده از ظرفیت‌های مردم منطقه می‌تواند هزینه‌ها و امکانات لازم برای اجرای پروژه‌ها را پوشش دهد اما گروه‌های جهادی در این زمینه دچار ضعف هستند.

ناتوان‌سازی به جای توانمندسازی: فعالیت گروه‌های جهادی در موارد زیادی به دلیل انتخاب نادرست موضوع و عدم مشارکت مردم در فرایند کار، نه تنها موجب توانمندی مردم نمی‌شود، بلکه موجب از دست رفتن اعتماد به نفس آنان شده و در عمل آنان را ناتوان می‌کند. حذف مردم از فعالیت‌ها و صرفاً اهدای نتایج کار به آنان همچنین موجب مرگ روحیه کار و تلاش و ترویج روحیه «آماده‌خوری» در بین آنان می‌شود. این در حالی است که این گروه‌ها باید بر بهبود ظرفیت‌ها و رشد مردم منطقه تمرکز نموده تا جامعه روستایی زنده، عزتمند و پویا گردد.

عدم الزام به استمرار در ارتباط با منطقه: اگرچه حضور کوتاه‌مدت اردویی مانعی برای ایجاد شناخت عمیق از منطقه است، اما استمرار و تکرار این حضور به تدریج می‌تواند موجب ایجاد شناخت نسبی از منطقه شود. اخذ بازخورد و کسب تجربه از فعالیت‌های قبلی به هر ترتیب می‌تواند رفته رفته فعالیت‌ها را به سمت کارآمدی و اثرگذاری بیشتر سوق دهد. ضمن این که فعالیت‌های نیمه‌تمام می‌توانند در اردوهای بعدی تکمیل شوند. لکن برخی از گروه‌های جهادی به همین امر نیز التزام نداشته و در هر اردو منطقه فعالیت جدیدی را انتخاب می‌نمایند.

عدم شبکه‌سازی و هم‌افزایی بین گروه‌های جهادی: نوآوری‌ها، تجربیات متفاوت و تخصص‌های گوناگون موجود در میان گروه‌های مختلف جهادی سرمایه ارزشمندی است که در صورت شبکه‌سازی قوی و هم‌افزایی در بین گروه‌ها می‌تواند کارآمدی حرکت‌های جهادی را ارتقا دهد.

پیشنهادهای

پشتیبانی پژوهشی از گروههای جهادی: یکی از وظایفی که به ساختار حرکت‌های جهادی مربوط می‌شود، تاثیر و نقش سازمان بسیج سازندگی به عنوان، تامین کننده نیازهای پژوهشی گروه‌های جهادی است ضمن اینکه باید فعالیت پژوهش محور در حرکت‌های جهادی نهادینه شود.

آموزش گروههای جهادی: آشنایی با ویژگی‌های عمومی روستا از طریق آموزش تاحدی قابل دستیابی است که این امر می‌تواند از جمله وظایف سازمان بسیج سازندگی باشد. لکن آشنایی با ویژگی‌های بومی هر منطقه صرفاً با حضور مستمر در منطقه و تعامل بلندمدت قابل حصول است.

توانمندسازی گروههای جهادی: امروزه روستاییان در مسائلی از قبیل تعالی فرهنگی، القای خودباوری و اعتماد به نفس، احیای مشارکت و همیاری اجتماعی، ارتقای تولید و بهره‌وری، دسترسی به اطلاعات بازار، مساله آب، آموزش‌های فنی و مهارتی، امور حقوقی، امور ثبت اسناد، روش‌های تامین مالی همچون دسترسی به تسهیلات مالی و غیره با مسایل اساسی مواجه هستند که گروه‌های جهادی می‌توانند به خوبی برای حل آنها نقش آفرینی کنند.

ساختار سازی و اصلاح ساختار فعالیتهای جهادی در برنه دولت: ساختار بخشی به فعالیت گروههای جهادی در قالب مدل توسعه جهادی ایران: تا به امروز همواره بخشی از بدنه دولت، موافق حرکت‌های جهادی نبوده است. لذا در این راستا با گروه‌ها مساعدت‌ها و همکاری لازم انجام نشده و حتی در مسیر فعالیت آنها مانع تراشی می‌شود. این مساله به خصوص با تغییر دولت‌ها با دیدگاه‌ها و سلايق متفاوت دچار شدت و ضعف می‌گردد.

استفاده از ظرفیت مشارکت مردمی: انجام هر فعالیتی به خصوص دبر مدل‌های جهادی، باید با مشارکت واقعی و عمیق مردم منطقه صورت پذیرد و در غیر این صورت ناپایدار و آسیب‌زا خواهد بود. از جمله مواضع مشارکت مردم محلی می‌توان به مشارکت در تحلیل، مشارکت در تصمیم، مشارکت در تامین مالی با استفاده از روش‌های مختلف و مشارکت در پشتیبانی و اجرا اشاره کرد.

شبکه سازی: تشکیل شبکه اردوها و فعالیتهای جهادی که بتواند محلی برای انتقال تجربه و هم افزایی بیشتر فعالین این عرصه باشد می‌تواند با محوریت سازمان بسیج سازندگی پیشنهاد گردد.

مرکز مطالعات و هدایت حرکت‌های جهادی در سازمان بسیج سازندگی و بسیج دانشجویی اقدامات مناسب برای مستند سازی فعالیتهای جهاد انجام داده اند که قابل تقدیر است.

فهرست منابع

- افتخاری، اصغر. و حسین‌زاده، احمد. (۱۳۹۵). کارکردهای اجتماعی انقلاب اسلامی: مطالعه اردوهای جهادی. فصلنامه مطالعات دولت‌پژوهی در جمهوری اسلامی ایران ۲: ۲۸-۷. https://irsj.ihu.ac.ir/article_200206.html
- امام خمینی. ۱۳۵۸. پیام رادیو - تلویزیونی به ملت ایران درباره تشکیل جهاد سازندگی. صحیفه نور جلد ۱.
- امام خمینی. ۱۳۶۱. پیام به ملت ایران در سالروز تأسیس جهاد سازندگی (نقش جهاد سازندگی در جنگ). صحیفه نور جلد ۱۶.
- امامی، سید مجتبی و باقری نصرآبادی، محسن. (۱۳۹۴). طراحی چارچوب نهادی برای شناسایی و انجام کارآفرینانه مأموریت‌های بسیج سازندگی. مطالعات راهبردی بسیج ۱۸: ۱۳۰-۱۰۳.
- ایمانی جاجرمی، حسین و خدایی، ابراهیم. (۱۳۹۷). طرح‌های پیوند اجتماعات محلی روستایی با نظام رسمی آموزش و پرورش در دوره پهلوی. تحقیقات تاریخ اجتماعی ۸: ۱۶-۱.
- بلیکی، نورمن. (۱۳۹۵). طراحی پژوهش‌های اجتماعی. چاوشیان، حسن (مترجم). تهران، نشر نی.
- پورعزت، علی اصغر. روزبهانی، خدیجه. طاهری‌عطار، غزاله و سعدآبادی، علی اصغر (۱۳۹۳). سازمان به مثابه ققنوس: تأملی بر زندگی و مرگ سازمان‌های اجتماعی (مورد مطالعه: جهاد سازندگی). مدیریت دولتی ۶: ۴۳۶-۴۱۹.
- توکلی، مرتضی.، فاضل‌نیا، غریب.، زارعی، یقیوب و نیک‌آریا، مهران. (۱۳۹۰). ارزیابی برخی شاخص‌های ابعاد نابرابری منطقه‌ای در ایران. روستا و توسعه ۱۴: ۱۱۷-۱۰۱.
- خاکی، غلامرضا. (۱۳۷۸). روش تحقیق با رویکردی به پایان‌نامه نویسی. تهران، مرکز تحقیقات علمی کشور با همکاری کانون فرهنگی انتشاراتی درایت.
- رحیمی، علیرضا. (۱۳۹۴). بررسی چالش‌ها و سازوکارهای بهبود نقش گروههای جهادی در خدمت‌رسانی به مناطق روستایی استان خوزستان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران.
- رحیمی‌نسب، مهدی.، سلیمانی، محمد و ولدان زرقانی، احسان. (۱۳۹۶). تبیین الگوی مطلوب حرکت‌های جهادی در راستای مقابله با فقر و محرومیت با تأکید بر اجتماع‌محوری و توانمندسازی. مطالعات راهبردی بسیج ۲۰: ۱۱۲-۸۹.
- رستمی، فرشته. (۱۴۰۱). نقش اردوهای جهادی در توسعه مناطق جنگی استان ایلام. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان. خرم‌آباد

- رضایی، محمدجواد، یاراحمدی، محمد و صالحی، امیرحسین. (۱۴۰۱). بررسی برنامه ششم توسعه بر مبنای گفتمان اقتصادی انقلاب اسلامی پیرامون پیشرفت روستایی؛ پیشنهادهایی برای تدوین سند برنامه هفتم توسعه. فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان ۱۰: ۵۰۷-۴۷۶.
- رضایی قهرودی، حمید و مردانی، محمدرضا. (۱۳۹۳). تعیین و اولویت‌بندی عوامل کلیدی موفقیت در اردوهای جهادی سازمان بسیج دانشجویی. مدیریت و پژوهش‌های دفاعی ۷۶: ۹۹-۱۱۸
<https://www.magiran.com/p1619799>
- روح‌اللهی، مهدی، طباطباییان، حبیب‌الله، منطقی، ممنوچهر و بامداد صوفی، جهانیار. (۱۳۹۷). الگوی شکل‌گیری نوآوری اجتماعی در جهاد سازندگی. فصلنامه مدیریت اسلامی ۲۶: ۹۱-۱۳۱.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516980.1397.26.2.6.9>
- رئیس، اسلام و رئیس، مهتاج. (۱۳۹۵). بررسی و تحلیل تله محرومیت در سکونت‌گاه‌های روستایی (مطالعه موردی: شهرستان قصرقند). مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی ۵: ۱۸۵-۱۷۵
- زارعی، یعقوب و رحمانیان‌کوشکی، مهدی. (۱۳۹۹). معرفی الگوی علمی شناسایی مناطق بسیار محروم در جهت هدفمندسازی نظام حرکت‌های جهادی (مطالعه موردی: استان بوشهر، شهرستان دشتی). فصلنامه مطالعات محیطی هفت‌حصار ۸: ۷۹-۵
- سالاری، ساسان. (۱۳۹۷). شناسایی و اولویت‌بندی ظرفیت‌های توسعه کارآفرینی اجتماعی در سازمان بسیج سازندگی استان سیستان و بلوچستان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده کارآفرینی، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- سندرلاب، اریک. (۱۳۹۷). تاریخچه سازمانی جهادسازندگی ایران از تاسیس تا نهادسازی (۱۳۵۸-۱۳۹۰). جعفری، هادی و جعفری، مهدی. (مترجمین). تهران: ناشر: دانشگاه امام حسین(ع).
- شهدادی، علی، سجاسی قیداری، حمدالله، میرزاده کوهشاهی، مهدی، بیون، علیا و حسینی کهنوج، سیدرضا. (۱۳۹۸). سنجش میزان توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمان با استفاده از تکنیک ادغام. فصلنامه علمی برنامه‌ریزی منطقه‌ای ۹: ۷۲-۵۵
- شیخ بیگلر، رعنا، تقوایی، مسعود و وارثی، حمیدرضا. (۱۳۹۱). تحلیل فضایی محرومیت و نابرابری‌های توسعه در شهرستان‌های ایران. فصلنامه رفاه اجتماعی ۱۲: ۱۴۵-۲۱۵.
- صادقی، مجید. (۱۳۹۴). بهینه‌سازی الگوی اردوهای جهادی مبتنی بر نظریه برنامه‌ریزی منطقه‌ای. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام صادق علیه السلام. تهران.
- طارمی، کامران. (۱۳۹۸). انگیزه‌های جمهوری اسلامی ایران از ارائه کمک‌های خارجی (مطالعه موردی: فعالیت‌های وزارت جهاد کشاورزی در لبنان، ۱۳۸۲-۱۳۶۷). فصلنامه سیاست ۴۹: ۱۲۶-۱۰۹.
- طیبی ابوالحسنی، سید امیرحسین. (۱۳۹۸). درآمدی بر روش تحقیق: رویه‌های استاندارد تحلیل داده‌های کیفی. سیاست‌نامه علم و فناوری ۹: ۹۵-۶۷.

- ظهوریان ابوترابی، میثم، مرتضوی، سعید، لگزیان، محمد و فراچی، محمد مهدی. (۱۳۹۷). شناسایی مولفه‌های فرهنگ سازمانی جهادی با تکیه بر تجربه مدیران جهاد سازندگی. *فصلنامه مدیریت اسلامی* ۲۶: ۱۸۱-۱۴۷. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516980.1397.26.1.6.7>
- ظهوریان ابوترابی، میثم، مرتضوی، سعید، لگزیان، محمد و فراچی، محمد مهدی. (۱۳۹۷). کشف عوامل مؤثر بر استحاله نهاد جهاد سازندگی: تحلیل شبکه مضامین. *مطالعات راهبردی بسیج* ۲۱: ۵۰-۴۱.
- عابدی، احمد و شواخی، علیرضا. ۱۳۸۹. روش شناسی پژوهش کمی و کیفی در علوم رفتاری. *راهبرد* ۱۹: ۱۶۸-۱۵۳.
- علیگو، محمود. (۱۳۸۹). *مطالعه تاثیر اجتماعی فعالیت‌های گروه جهادی خواجه نصیر بر وضعیت روستای بلبل آباد بشاگرد*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- غضنفرپور، حسین. (۱۳۹۲). سطح بندی و میزان توسعه یافتگی خدمات بهداشتی و درمانی شهرستان‌های استان کرمان با استفاده از شاخص‌های تمرکز. *برنامه‌ریزی فضایی* ۳: ۱۸-۱.
- فتحی، عبدالله. (۱۳۹۶). تحلیل فلسفی پیشرفت و ارکان آن بر اساس آیات قرآن کریم. *نشریه معرفت اقتصاد اسلامی* ۸: ۱۰۲-۸۳.
- فیروزآبادی، سیداحمد و جعفری، محسن. (۱۳۹۵). مطالعه قابلیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد بومی دین‌محور در حل چالش‌های پیش روی توسعه اجتماع‌محور روستایی «مورد مطالعه: گروه جهادی طلاب عباد». *مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی* ۴: ۱۷۳-۱۵۳.
- قافله‌باشی، سید مجتبی، طباطبایی، سید علیرضا و رفیعی، سیدحسین. (۱۳۹۷). *زنده باد جهاد*. الگونگار پیشرفت. تهران.
- قاضی میرسعید، سیدعلیرضا و تاج‌آبادی، حسین. (۱۳۹۵). مفهوم توسعه و پیشرفت در اندیشه مقام معظم رهبری. *فصلنامه مدیریت اسلامی* ۲۴: ۱۶۹-۱۴۷. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516980.1395.24.3.7.8>
- قدیمی، محمد. (۱۴۰۲). بررسی ظرفیت گروه‌های مردمی در ارتقای زنجیره ارزش زعفران خراسان رضوی با هدف کاهش حاشیه‌نشینی مبتنی بر بند یک و ۲۰ سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران.
- کمالی، محمدباقر. (۱۳۸۴). جنبش سماتول آندونگ: تسهیل توسعه یا توسعه عمودی. *روستا و توسعه* ۸: ۶۴-۴۳.
- مردانی‌کرانی، پوران، ترابی‌فارسانی، سهیل الله و پوشاسب‌گوشه فیض الله. (۱۴۰۱). بررسی عملکرد و چالش‌های سپاه دانش در استان چهارمحال و بختیاری. *ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران* ۵: ۱۵۲۸-۱۵۱۲.
- مرکز آمار ایران. ۱۳۵۵. نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. ۱۳۷۹. قانون تشکیل وزارت جهاد کشاورزی
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. ۱۳۶۲. قانون تشکیل وزارت جهاد سازندگی

- مرکز مطالعات و هدایت حرکت‌های جهادی بسیج سازندگی. ۱۳۹۸. سند تحول و نوسازی حرکت‌های جهادی مبتنی بر گام دوم انقلاب.
- مقام معظم رهبری از سال ۱۳۷۱ تا ۱۴۰۰ را دیدار با فرماندهان گردان‌های عاشورا، دیدار با فرماندهان سپاه و بسیج، دیدار دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد، دیدار جهادگران بسیج سازندگی، نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی، دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت، دیدار شرکت‌کنندگان در نهمین همایش ملی «نخبگان فردا»، دیدار جمعی از اعضای گروه‌های جهادی، دیدار جمعی از دانشجویان، دیدار با مداحان، پیام به گروه‌های جهادی و بسیج سازندگی.
- مقام معظم رهبری. ۱۳۹۷. بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران
- مقصودی، حمیدرضا و کجوری، محمدجواد. (۱۳۹۴). الگوی مفهومی مطلوب برای حرکت‌های جهادی در درون‌زایی اقتصادی مناطق محروم. نشریه مطالعات دولت‌پژوهی در جمهوری اسلامی ایران ۱: ۳۷-۷. https://irsj.ihu.ac.ir/article_200193.html
- میراحمدی، محمد رضا. (۱۴۰۰). ارزیابی تأثیرات فرهنگی حرکت‌های جهادی مبتنی بر الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت (مورد مطالعه شهرستان بشاگرد). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق علیه السلام. تهران.
- میرباقری، سیداسماعیل. (۱۳۹۲). ارزیابی عملکرد گروه‌های جهادی در محرومیت‌زدایی از مناطق روستایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
- هزارجریبی، جعفر و صفری‌شالی، رضا. (۱۳۹۲). گفت‌وگو عدالت در لوایح برنامه‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی (با تأکید بر کاهش فقر و محرومیت). علوم اجتماعی (دانشگاه علامه طباطبائی) ۲۰: ۴۴-۱.
- همراز، ویدا. (۱۳۸۸). تحلیلی بر فعالیت سپاه صلح‌کننده در ایران ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۵. فصلنامه تاریخ ۴: ۹۷-۱۱۴.
- ورمزیاری، حجت‌الله، بابایی، محسن و کلاتری، خلیل. (۱۳۹۹). تبیین استلزامات ارتقاء نظام سیاست‌گذاری توسعه روستایی و عشایری ایران مبتنی بر سبک مدیریت جهادی. پژوهش‌های روستایی ۱۱: ۲۳۳-۲۱۷.
- Blondeau, S., Garcia-Cebolla, H., Vidar, M. (2019). Rethinking our strategy of rural poverty reduction: empowerment through a human rights-based approach, Policy in Focus, 44, 42-44
- Chao Yu & Junbo Gao & Yong Han & Yimin Wang & Jianwu Sun, 2022. "Eliminating deprivation and breaking through dependence: A mechanism to help poor households achieve sustainable livelihoods by targeted poverty alleviation strategy," Growth and Change, Wiley Blackwell, 53(3), 1436-1456. <https://doi.org/10.1111/grow.12634>.
- Đurić, K.; Tomaš Simin, M.; Glavaš-Trbić, D. (2023). Strategies for Reducing Rural Poverty in Developing Countries. J Agron Technol Eng Manag, 6(2), 885-892. DOI:10.55817/SBY1758

